

ԿՐՈՆԱՊԱՏՄԱՆԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ

ՀԱՅՅԵՐԷՆ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Շատ ուսումնասիրություններ զրուած են Աստուածաշունչի Հայ թարգմանության մասին, բայց լուսաբանութեան կարօտ կէտեր չատ ու չատ են տակաւին:

Մեր ներկայ. աշխատութեամբ պիտի ջանանք ամփոփել մինչև այսօր ձեռք բերուած արդիւնքները, այն չափով որ մեզի մատչելի եղան անոնք, և տեղտեղ արձանագրել նաև մեր ասանաւոր հետազոտութեանց եզրակացութիւնները:

Նախ համառօտ ձեռով պիտի ներկայացընենք Աստուածաշունչի բնագիրը և հնագոյն թարգմանութիւնները, և ապա պիտի խօսինք Հայերէն Հին Թարգմանութեանց մասին:

Աստուածաւանդի բնագիրը. — Աստուածաշունչը երկու որոշ մասերէ կազմուած է՝ Հին Կտակարան և Նոր Կտակարան: Հին Կտակարանը, որ Հրէից Ս. Գրքն է, շարադրուած է Եբրայերէն, ի բաց առեալ եզր. Գ. 8 — 22, 18, Է. 12-16, Եւ. Դան. Բ. 4-Է. 28, որոնք զրուած են՝ Եբրայերէնի մօտիկ ազգակից արամերէն բարբառով: Իսկ Նոր Կտակարանը, որ քրիստոնէական է, յունարէն յօրինուած է ամբողջովին:

Եբրայական Կանոնը կը բովանդակէ 22 գրքեր, Եբրայերէն լեզուի այբուբենին թուրին համաձայն: Այդ գրքերը երեք խումբերու կը բաժնուին հետեւեալ կերպով.

Ա. Օրէնք

Ենունդք

Նւք

Կտական

Թիւք

Երկրորդ Օրէնք

Բ. Մարգարէք

1. Կանխագոյն՝

Եսուս

Դատաւորք

Սամուէլ (2 = Ա. Բ. Թագ.)

Թագաւորք (2 = Գ. Դ. Թագ.)

2. Եստնագոյն՝

Եսայի

Երեմիա

Եղեկիէլ

Երկոտասան Փոքր Մարգարէք

Գ. Գրութիւնք

Սաղմոսք

Առակք

Յովք

Երգ Երգոց

Հռութ

Ողբք

Ժողովող՝

Եսթեր(**)

Դանիէլ(***)

Եզր և Նէեմի

Մնացորդք (2)

Քսաներկու թիւը իրականացնելու համար Հրեայք Հռութը մաս կը համարէին Դատաւորաց և Ողբքը՝ Երեմիայի: Պէտք է նկատի առնել որ եթէ իւրաքանչիւր գիրք առանձին համրենք 22ի փոխարէն կ'ունենանք 39 գրքեր:

Հրեական Կանոնը որդեգրած են Բողոքականներ:

Նոր Կապարանի Կանոնը կը պարունակէ մեծ ու պզտիկ քսանեւեթ զրուածներ: Ասոնցմէ եօթը, Պողոսի առ Եբրայեցիս, Յակոբայ, Պետրոսի Բ., Յովհաննու Բ. և Գ. և Յուդայի Կաթողիկոսայ Թուղթերը, և Յովհաննու Յայտնութիւնը, կը համարուին Երկրորդականն:

Աստուածաւանդի հնագոյն քարգմանութիւնները. — Ասոնց մէջ ամէնէն հինն է Եօթանասնից կոչուած յունարէնը, որուն ձեռնարկուեցաւ Պողոմէոս Եղբայրամէրի օրով (285-247 Ք. ա.) և հաւանական է որ քրիստոնէական թուականին սկիզբը Աղեքսանդրիոյ յունախօս հրեաները իրենց

(*) Հինգ Մեկիրութիւններ հանդիսաւոր կերպով կը կարգացուէին հետեւեալ առիթներով. Երգ Երգոց՝ Պատէքին, Հռութ՝ Պենտեկոստէին, Ողբք՝ Երուսաղէմի 586 թուի կոծմանման տարեդարձին, Ժողովող՝ Տաղաւարակարաց Տօնին, Եսթեր՝ Փռութիւն:

(**) Ժ. 4 - Ժ2. 24 Երկրորդականն:

(***) Գ. 24-30 (Աղմթք Աղաբխայ և Օրէնաութիւն Երեց Մանկանց), ԺԳ. (Պատմ. Շաշանայ) և ԺԴ. (Իրք Բեւայ և Վիշապին) Երկրորդականն:

ձեռքն ունէին գրեթէ ամբողջ Հին Կտակարանը յունարէն թարգմանութեամբ: Ասիկա Եօթանասնից Կողուած է, որովհետեւ, ըստ աւանդութեան, Եօթանասուններկու հոգի մասնակցեր են այդ գործին, Վեց անձ Իսրայելի իւրաքանչիւր ցեղէն, և Եօթանասուններկու օրուան մէջ գլուխ հանած են զայն:

Եօթանասնիցէն զատ ծանօթ են Հին Կտակարանի յունարէն երեք թարգմանութիւններ եւս, Ալիւլապոսի, Սիմմախոսի, եւ Թեոդոսիոսի անուններով, երեքն ալ գործ Բ. դարու, Ք. Յ.: Կարծէ յիշել որ Թեոդոտիոսի թարգմանութիւնէն Դանիէլի գիրքը տեղէն անցաւ Եօթանասնից թարգմանածին:

Նոյն դարուն սկսած է նաև Հին Ասորական թարգմանութիւնը: Ասորական թարգմանութեան արժէքը կը տարբերի գրքէ գիրք, որովհետեւ ամբողջութիւնը մէկ ձեռքի գործ է: Հնգամասնեանը մօտէն կը հետեի եբրայականին, Յոր նմանապէս տառացի թարգմանուած է, Հուսթ յարասական է և Մնացորդացը կը նմանի Թարգումի. Մնուդը, Եւայի, երկուտան Մարգարէք, եւ Սաղմոսք կը ցուցնեն ՀԲ. (= Եօթանասնից) աղբեցութեան նշաններ: Ասորական թարգմանութիւնէն կախում ունին, կամ առնուազն ազդուած են, Հայերէն, Արաբերէն, և եթովպերէն թարգմանութիւնները:

Իարձեալ նոյն դարուն սկսած է լատին թարգմանութիւնը Եօթանասնից յունարէնէն: Լատինական այս թարգմանութիւնը Յերոնիմոս սրբաբերն, չորրորդ դարու վերջը (383-391), հետեւելով Եօթանասնից օրինակին: Բայց տալիս կատարելագոյն գոհացուցիչ չգտնելով ձեռնարկէջ Հին Կտակարանի նոր թարգմանութեան, այս անգամ եբրայերէն բնագրին վրայէն, և 15 տարիներու ընթացքին (391-405) կատարեց այդ աշխատանքն ալ: Սակայն մեծ խնդիրներ ծագեցան Արեւմտեան Եկեղեցւոյ մէջ սոյն թարգմանութեան պատճառաւ, վառեղիշտ տարբերութիւններ կը տեսնուէին նուիրականացած Հին Լատին թարգմանութեանց և Յերոնիմոսի նոր կատարածին միջև: Բազմաթիւ Եկեղեցիներ երկուսը առան մերժեցին գործածել Յերոնիմոսի թարգմանութիւնը մասամբ կամ ամբողջութեամբ: Սաղմոսաց գիրքը մանաւանդ ամէնէն մեծ ժողովրդային յուզումներն առթեց, որովհետեւ ժողովուրդը բերնուց գիտէր սաղմոսները հին թարգմանութեամբ և սրբապօռօթութիւն կը նկատէր Յերոնիմոսի ներմուծած փոփոխեղաւ ընդհանրացնել Սաղմոսաց նոր թարգմանութիւնը և հինը շինա գործածական ու անցաւ նոյնիսկ Վուլգատայի մէջ փոխանակ Յերոնիմոսի Սաղմոսին:

Երկրորդ դարուն վերջը կամ երրորդին սկիզբը Սգիպսական թարգմանութեանց ևս ձեռնարկուած է: Թէ՛ Բոնիպիլիի և Թէ՛ Սա. հիսիկ բարբառներով կատարուած թարգմանութիւններն ալ հետեւած են Եօթանասնից յունարէնին:

Չորրորդ դարու կիսուն Ուլֆիլաս ձեռք զարկաւ Սուրբ Դրքի Գոթական թարգմանութեան: Գոթերն ալ մեղի պէս տակաւին գիր ու գրականութիւն չունէին այդ ժամանակ: Ուլֆիլաս Սպս. նախ Այբուրեան մը յօրինէր և ապա սկսաւ թարգմանելու Յունարէնի վրայէն: Եթէ ոչ ամբողջ Աստուածաշուկէն, ապահովաբար ատոր մեծագոյն մասը արդէն փոխադրուած էր Գոթերէնի Դ. դարու վախճանին: Այս կերպով Ուլֆիլաս եղաւ Տևստական լեզուով գրականութեան հիմնադիրը:

Եթովպական Թարգմանութիւնը, Դիւմանի տեսութեամբ, կատարուած է Դ. և Ն. դարերուն: Դուրիդի Ե. դարու վերջը և Զ. ի սկիզբը կը ձաժարի: Ամէն պարագայի տակ է. դարէն առաջ լրացած էր այն: Հին Կտակարանի մէջ շատ հաւատարիմ և տառացի թարգմանիչ է Յոյնին առհասարակ: Սակայն յաճախ ունի զարտուղի ընթերցումներ, և աւելի զուտ բնագիր մը կը ներկայացնէ: Նոր Կտակարանի նկատմամբ Եթովպական թարգմանութիւնը առնչակից է Վատիկանեան և Սինայական յոյն ձեռագիրներուն: Ունի նաև Արեւմտեան, Ալեքսանդրեան, և Սիրիական տարբեր, ինչպէս կը գրէ R. H. Charles (*):

Աստուածաշունչի սոյն հնագոյն թարգմանութեանց մասին շատ քիչ ճշգրիտ տեղեկութիւններ հասած են մեզի, այնպէս որ մեր հայ թարգմանութեան վերաբերեալ մանրամասնութեանց պակասը անհակադ կամ արտաբարգ պարագայ էր չէ:

(*) «Ethiopic Versions», A Dict. of the Bible, Ed. by J. Hastings, M. A. D. D., Vol. I. 1900.

Նօթանաւնից Կանոնը. — Վերոյիշեալ թարգմանութիւններէն Եօթնասնից յունարէնը ընդհանուր Նշանակութիւն և կարեորութիւն ստացած ըլլալուն հարկ է աւեր մասին ունենալ յաւելումածական ծանօթութիւններ:

Եօթնասնից Կանոնը տարբեր է երբայական Կանոնէն: Ան երբ. Կանոնի բոլոր գրութիւնները պարունակելէ զատ իր մէջ կ'ամփոփէ հետեւեալներն ալ.

Եգր. (Ա. Վհն. 1860)

Թուգիթ

Տօվբիթ

Մակաբայեցոց. Ա, Բ, (Գ.)

Իմաստութիւն Սողոմոնի

Սիրաք

Թուգիթ Բարուքայ:

Ինչպէս տեսանք վերեւ գրեթէ բոլոր քրիստոնեայ հին ազգերուն մէջ Հին Կտակարանի թարգմանութիւնը կատարուեցաւ Եօթնասնից օրինակէն: Ասոր գլխաւոր պատճառներն են հետեւեալները.

ա) Եօթնասնից թարգմանութիւնը շատ մեծ յարգ կը վայելէր, նոյնիսկ երբ. բնագրէն աւելի, որովհետեւ այդ թարգմանութիւնը կատարուած էր եբրայերէն ամենաընտիր օրինակներու վրայէն և առաջնորդութեամբ Ս. Հոգւոյն: Այս մասին հետաքրքրական աւանդութիւն մը կը պատմուի, որուն համաձայն թաղաւորը առանձին սենեակներու մէջ փակել սուած է եօթնասուններկու թարգմանիչները, և անոնցմէ մէկն մէկը մարդով սուրբգործ թարգմանութեան անդադար պարապելով երբ բոլորն ալ կ'աւարտեն իրենց աշխատանքը և քով քովի կու գան բաղդատեալու իրենց թարգմանութիւնները, կը տեսնուի որ բառ առ բառ, տառ առ տառ, համաձայն են իրարու մէջը և իրար հետեւ թացառութեան: Ասիկա կը հաւատացնէ թաղաւորը թէ աստուածային զօրութեամբ կատարուեցաւ 72 սուրբ ծերերու սքանչելի թարգմանութիւնը:

բ) Սուրբ Աւետարանիչները և առաքեալները շարունակ ՀՅ. Կտակարանէն կը բերեն իրենց վկայութիւնները, և ատով նուիրագործած կ'ըլլան զայն: Ուստի Եկեղեցւոյ Ս. Հայրերն ալ անոնց օրինակին հետեւելով նախնութիւնն ՀՅ. բնագրէն կատարել իրենց թարգմանութիւնները:

գ) Այդ պարեբուն երբ. լեզուի գիտու-

թիւնը շատ քիչերու տրուած առանձնաշնորհութիւն մըն էր, մինչդեռ յունարէնի ուսումն ընդհանուր էր ամբողջ Հռոմէական Կայսրութեան և սահմանակից երկիրներու մէջ:

Այդ հազուագիշտ եբրայագէտներէն տեսանք Յերոնիմոսը, իրմէ դարուկէս առաջ կ'ապրէր ուրիշ մեծ գիտուն մը Որիգենէս, որ ի մէջ այլոց Եբրայերէնի ալ հմուտ էր, և հազգին աշխատանք կատարած է Աստուածաշունչ գրքերու վրայ:

Որիգենէսի Վեցիցեանը. — Որիգենէս (182-251թ), տեսնելով որ ՀՅ. օրինակները շատ մը կերպերով կը տարբերէին եբրայական բնագրէն, ուղեց որ Եկեղեցին ունենայ ՀՅ. բնագիր մը որուն մէջ եբրայերէնին վրայ բոլոր յաւելւածները Նշանակուած ըլլալին Նոստրիւմ (որելոս) մը, և ինչ որ Եօթնասնիցը զեղչած էր պէտք էր աւելցուէր առնելով միւս թարգմանութիւններուն մէջէն զոր Նշանակած էր արաբաշէլ (ܬܠܬܐ) մը: Ան մասնաւոր Նաեւ այն ընթերցումները որոնք շատ սխալ էին ՀՅ. մէջ, և հարկ էր փոխանակել զանոնք միւս թարգմանութիւններէն մէկուն համապատասխան հատուածին հետ: Այս նպատակով ան պատրաստեց իր Վեցիցեանը (Hexapla), որ իր կողմէ կը ստանար իր պարունակած սիւնակներուն թիւէն: Այսպէս, ա. սիւնակը կը պարունակէր եբրայերէն բնագիրը, Բ. եբրայերէն բնագիրը գրուած յոյս տառերով, Գ. Եկեղեցւոյ թարգմանութիւնը, Դ. Սիմաքոսիւնը, Ե. եբրայերէնը, և Զ. Թէոփիլոսիւնը: Ապա ՀՅ. սիւնակէն յղումներ կատարուած էին միւս թարգմանութեանց, զայն լրացնելու և ուղղելու համար. այս նպատակով Թէոփիլոսը գործածուած էր գլխաւորաբար: Որիգենէսն այս արագրութիւնը (recension) ընդհանրապէս կոչուած է Վեցիցեան բնագիր (Hexaplaric Text): Կ'ըսուի թէ Վեցիցեանը ինքնին երբեք չէ ընդօրինակուած: Եօթնասնից Վեցիցեան բնագիրը սակայն ընդօրինակուած է Որիգենէսի մահէն շ. կէս դար յետոյ Պամփիւլոսի և Եւսեբիոսի կողմէ, այս կերպով շրջաբերութեան մտաւ այն(*): Բայց ընդօրինակողներու սխալ-

(*) Պատմադիմանս կայսեր հրամանով Եւսեբիոս Կեսարացի գրել տուաւ 50 օրինակ ըստ

ները չուտով չփոխեցին յաւելումի և զեղ-
չումի նշանները զոր Որիգենէս գրած էր,
և ուստի ՀԲ. բնագիրը գրեթէ բոլորովին
խառնակուեցաւ միւս թարգմանութեանց
բնագիրներուն հետ:

Վեցիջեան բնագիրը լաւագոյն կերպով
ծանօթ է Ասորական թարգմանութենէ մը,
կատարուած Պօղոս Թեյալցիի կողմէ, 616-
617ին Ք. Յ.: Ասկէ շատ մը գրքեր հրա-
տարակուած են առնելով Միլանի մէջ զբա-
նընող Ը. դարու ձեռագրէ մը որ կը բա-
շխմողակէ մարգարէները և բանաստեղծա-
կան գրքերը: Այս Ասորա-Վեցիջեան թարգ-
մանութիւնը կը պահէ յոյն բնագրին նշան-
ները, և միւս թարգմանութեանց յղումները:

Ուրիւ սբագրողներ, Ղուկիանոս եւ
Հեսիւրիոս. — Որիգենեսէն զատ ուրիշ եր-
կու փորձեր ալ եղաւ ձեռագրէ մը, վերաքննե-
լու Եօթանասիրցը: Դ. դարու սկիզբը,
Ղուկիանոս, Անտիօքքի երէց մը, և Հեսիւ-
քիոս, Եգիպտացի եպիսկոպոս մը, նման-
օրինակ աշխատանքներ կատարեցին: Այս
երկու սրագրութիւնները շատ զորածա-
կան էին Արեւելեան Եկեղեցիներու մէջ:

Նոր Կապիւրացի ասորական քարգմա-
նութիւնները. — Բարգ և հետաքրքրական
խնդիր մը կը ներկայացնեն Ն. Կ.ի ասորա-
կան թարգմանութիւնները: Հաւանաբար Բ.
դարու վերջը գոյութիւն ունէր Հին Ասոր-
ական թարգմանութիւնը, մինչ նոյն ժա-
մանակներուն կամ քիչ մը աւելի կանուխ
Տատրիանոսի Համարաբարը (Diatessaron),
այսինքն չորս Աւետարաններու պատմու-
թեան շարայարեալ խմբագրութիւնը բաւա-
կան տարածուած էր: Հին ասորական թարգ-
մանութեան սրագրութիւնները կը ներկա-
յացնեն թերեւ Սինայական և Կուրիտոնե-
ան ասորերէն ձեռագիրները: Իսկ Պեշիտ-
տոն (= Պարզ) գործն է Եգեպտի Սպա.
Ուարբուլայի (411-435), որ վերաքննու-
թիւն մը կատարեց հինին վրայ Անտիօք-
եան յոյն ձեռագիրներու համաձայն, և հը-
րանգեց որ Համարաբարուն տեղ զորածեն
առանձին Աւետարանները:

Ասորական Հին թարգմանութեան, ինչ-
պէս նաեւ Պեշիտտոյի մէջ կը պահպանէ չորս
փոքր Ընդհանրական Թուղթերը — Բ.

Պետ., Բ. և Գ. Թուգ., Յուդ., — Թուգ-
հաննու Յայտնութիւնը, և շնացեալ կնոյ
դրուագը (Թուգ. Ը. 2-11):

Փիլոքսենեան թարգմանութեան մէջ,
կատարուած 508ին, կը գտնուին առաջին
անգամ 4 Ընդհանրականներու և Ուստիու-
թեան գրքին ասորերէն թարգմանութիւն-
ները:

Դար մը յետոյ, 616ին, Թովմաս Հար-
քլեցի, Աղեքսանդրիոյ մօտ Ենատոնի մա-
տենադարանին մէջ, յունարէն աշխարհի
եւ հաստատուն ձեռագիրներու վրայէն
սրբագրեց ասորական թարգմանութիւնը:

Հին ասորական թարգմանութիւնը գի-
տուններու հետազոտութեանց համաձայն
կատարուած էր արեւմտեան բնագրէ մը:

Նայ քարգմանութեան պատմութեան աղ-
բիւրները. — Աստուածաշունչի հայերէնի
թարգմանութեան վրայ կը խօսին Ս. դա-
րու հեղինակներէն Կորիւն և Ղազար Փար-
պեցի, իսկ յետագայներէն նկատողութեան
արժանի է Մ. Խորենացի, որովհետեւ նա-
խորդներուն գրածը ամփոփելով չի գտնա-
նար, այլ կուտայ նաեւ տարբեր տեղեկու-
թիւններ: Խորենացիի համաձայն է գրեթէ
Փոփ Կորիւն:

Այս պատմիչներուն գրածներէն կը
տեսնուի որ զրի գիւտէն անմիջապէս յե-
տոյ Մեծ թարգմանիչները կատարած են
եփութանակի թարգմանութիւն մը: Իսկ
Բիւզանդիոն զրկուած աշակերտներու վե-
րագործէն յետոյ, նոր թարգմանութիւն մը
կամ խնամքով սրբագրութիւն մը կատար-
ուած է Բիւզանդիոնէն բերուած հաստա-
տուն, «աշխարիտ», և շատոյք օրինակ-
ներուն համաձայն: Այս երկու ձեռնարկ-
ներուն մանրամասնութիւնները, որչափ որ
յիշատակուած են անոնք մեր պատմիչնե-
րէն, զատուաւ պիտի ներկայացնենք ստորեւ:

(1)

ՆՈՐԱՅՐ ՎՐԴ. ԾՈՒՎԱԿԱՆ

Որիգենեսի Վեցիջեան բնագրին և երկու սայլե-
րով զրկեց Կոստանդնուպոլիս: